

نقش^۱ و پایگاه^۲ "مبصر" در گروه کلاس، در تنظیم و هدایت روابط اجتماعی بین دانش آموزان واجد اهمیتی در خور توجه است؛ اهمیتی که به عنوان یک امر تربیتی کمتر مورد توجه معلمان و اولیای مدارس قرار می گیرد. در این مقاله سعی می کنیم که به برخی از پیامدهای تربیتی وجود و انتخاب مبصر در میان دانش آموزان بپردازیم.

کلاس مبصر

ابعاد مختلف انتخاب "مبصر"

عزیزالله تاجیک اسماعیلی

"مبصر" و تأثیرات او بر وضعیت کلاس و رفتار دانش آموزان را می توانیم از سه جنبه متفاوت مورد توجه قرار دهیم:

الف - معلم کلاس و اولیای مدرسه
ب - دانش آموز انتخاب شده
ج - دانش آموزان دیگر کلاس
در مدارس، اغلب معلم کلاس یا مدیر و ناظم مدرسه مبصر را تعیین می کنند. توجه به

تقریباً در تمامی کلاسهای مدارس، فردی به عنوان "مبصر" وجود دارد. این فرد گاه به توسط دانش آموزان انتخاب و "نماینده" نامیده می شود و گاه به توسط معلم یا ناظم به اصطلاح "نصب" و به انجام وظایفی که غالباً کمک به مدیریت کلاس و مدرسه در اجرای مقررات و برقراری نظم است، مشغول می گردد.

شعبه شگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

الف - دیدگاه اولیای مدرسه درباره مبصر

برای معلمان و ناظم‌ها، مبصر دارای یک "نقش" و یک "پایگاه" در درون گروه کلاس است. این وضعیت ممکن است در نظر آنان نوعی امتیاز برای شاگردان تلقی شود. در عین حال مدرسه نیز به مبصر با چشم یک فرد صاحب ارزش برای اهداف و برنامه‌های خود می‌نگرد. آنچه درباره مبصر از این زاویه قابل توجه است عبارت است از:

۱ - وجود فردی که در برقراری نظم و اجرای مقررات یاری کننده مدیریت مدرسه است - معمولاً آشکارترین نقش و وظیفه مبصرها ایجاد نظم در کلاس است. هنگامی که شاگردان بعد از زنگ تفریح به کلاس می‌آیند، تا آمدن معلم یا دبیر کلاس، او بچه‌ها را ساکت می‌کند، اسم شاگردان خاطی و بی‌انضباط را یادداشت و آنها را به معلم کلاس یا دفتر مدرسه معرفی می‌کند، گناه کنترل و ثبت حضور و غیاب دانش آموزان به عهده اوست، پیامهای دفتر را به کلاس اطلاع می‌دهد و یا خبر هرگونه اوضاع غیرعادی را که در کلاس پیش می‌آید، به دفتر مدرسه می‌رساند.

تمامی این وظایف حکایت از نقش "انضباطی" مبصر دارند. بنابراین مشاهده می‌شود که اولیای کلاسها و مدارس مبصرها را از بین دانش آموزانی انتخاب می‌کنند که صفات لازم برای این مسؤولیتها را داشته باشند، مثل توانایی جسمی، قدرت و روحیه رهبری و مدیریت و اقتدار در مقابل شاگردان کلاس. ویژگی‌های مذکور بویژه در بین معلمان مدارس پسرانه مورد توجه بیشتر است، چون تنش‌های

ویژگی‌هایی که مورد نظر آنان است می‌تواند بیانگر دیدگاههای خودآگاه یا ناخودآگاهی باشد که در این انتخاب وجود دارد و خواه ناخواه واجد آثار تربیتی مثبت یا منفی بر خصوصیات روانی و رفتاری شاگردان است.

دانش آموز انتخاب شده به عنوان مبصر نیز در واقع پایگاهی اجتماعی را در بین دانش آموزان کلاس به دست می‌آورد که از یک طرف برخی نیازهای روانی او را ارضاء می‌کند و از طرف دیگر واکنش‌های متفاوتی در شاگردان کلاس ایجاد می‌کند. این واکنش‌ها منجر به شکل‌گیری الگوهای مختلف در زمینه روابط متقابل بین شاگردان کلاس می‌شود که فضای روانی - اجتماعی کلاس را تحت تأثیر قرار می‌دهد. لذا تحلیل این فضا و پیامدهای تربیتی آن نیز بایستی به عنوان یک مسأله اساسی در برنامه‌های مدارس مدنظر قرار گیرد. و بالاخره باید مواضع رفتاری شاگردان را در مقابل شخص "مبصر" مورد توجه قرار دهیم. برای شاگردان کلاس، مبصر نماینده الگوهای اقتدار و مقررات انضباطی مدرسه است و می‌تواند آنها را با معلم کلاس یا دفتر مدرسه مرتبط و گاه درگیر کند. واکنش در مقابل این شخص می‌تواند صورتهای مختلفی از قبیل کنار آمدن، بی‌تفاوتی، مخالفت و حسادت را در برگیرد. شاگردان بر حسب شرایط مختلف کلاس، روابط گروهی که درگیر آن هستند و خصوصیات شخصیتی و رفتاری "مبصر" دست به واکنش در مقابل او می‌زنند.

بررسی مفصل‌تر هریک از این سه جنبه می‌تواند موضوع مورد بحث را روشن‌تر کند

احتمالی در میان پسران بیش از دختران دانش‌آموز برون می‌کند.

۲ - وسیله‌ای برای تشویق دانش‌آموزان "خوب" - مبصر شدن در مدارس، بویژه در کلاسهای پایین‌تر، یک امتیاز است. لذا دانش‌آموزان سعی می‌کنند به نحوی از این امتیاز استفاده کنند. وضعیت مذکور مورد توجه معلم و دفتر مدرسه نیز هست، لذا معمولاً صفات و ملاک‌هایی برای انتخاب مبصر وجود دارد که هرچند در اغلب موارد مدون و مکتوب نیست، لیکن برحسب شرایط به شاگردان اعلام می‌شود و انتخاب مبصر را به نوعی "تشویق" و "جایزه" تبدیل می‌کند. این امتیاز براساس تصمیم مدرسه گاه به نوبت بین شاگردان خاصی در کلاس توزیع می‌شود و گاهی به عنوان پاداشی برای رفتارهای مورد انتظار مدرسه از قبیل درس خواندن، خوش‌اخلاق بودن و اطاعت از مقررات مدرسه اعطاء می‌شود.

مسائل مذکور معمولاً رویه‌ای را برای انتخاب مبصر مدارس به وجود می‌آورد که بر طبق آن برنامه‌ای برای نوبت دادن به بچه‌ها به منظور کسب پایگاه "مبصر" در کلاس شکل می‌گیرد، یا این موقعیت بین شاگرد اول‌ها، شاگرد دوم‌ها و شاگرد سوم‌ها می‌چرخد و یا دانش‌آموزانی که در نظر معلم کلاس یا دفتر مدرسه "خوب" هستند و کارهای پسندیده می‌کنند، از شیرینی نیل به این پایگاه بهره‌مند می‌گردند. چنین روندی در امر انتخاب مبصر بویژه در مدارس ابتدایی رواج بیشتر دارد.

۳ - بیان علمی خصوصیات رفتاری مورد انتظار برای شاگردان - وقتی اولیای مدرسه ملاک‌هایی را به عنوان شروط مقدماتی برای

انتخاب مبصر به دانش‌آموزان اعلام می‌کنند، در اصل صفات و رفتارهای مطلوب و مورد انتظار مدرسه را به آنان متذکر می‌شوند. این اقدام نوعی بیان الگوی تربیتی است که شاگردان براساس آنها به تنظیم رفتار خود اقدام می‌کنند. درس خوان بودن، مرتب و منظم شدن، سعی در ارائه رفتارهای درست و مورد پسند معلم یا مدیر و ناظم به توسط دانش‌آموزان؛ همانندسازی با الگوهای تربیتی کلاس و مدرسه است و دانش‌آموز پس از تلاش برای انجام این رفتارها در انتظار کسب پاداش می‌نشیند که همان مبصر شدن او در کلاس است.

ب - دانش‌آموزی که مبصر می‌شود

اگر مبصر شدن را کسب یک پایگاه اجتماعی در بین دانش‌آموزان کلاس بدانیم، بدیهی است به دست آوردن چنین پایگاهی برای هر دانش‌آموز نوعی امتیاز و مطلوب خواهد بود. شناخت انگیزه‌های شاگردان یا فواید روانی و رفتاری که از رهگذر کسب چنین موقعیتی برای آنان حاصل می‌شود، در بسیاری موارد می‌تواند یک الگو و راهنمای تربیتی برای مربیان مدارس باشد. برخی از مهم‌ترین این انگیزه‌ها عبارتند از:

۱ - کسب ارزش و احترام در گروه کلاس - در روابط اجتماعی دانش‌آموزان، برخوردار از هر امتیاز و پایگاهی می‌تواند به عنوان یک انگیزه رفتاری در آنان عمل کند. دانش‌آموزان معمولاً براساس ضوابط و معیارهای مدرسه، مقتضیات زندگی گروهی در کلاس و مدرسه و توانایی‌ها و استعداد‌های خود سعی می‌کنند در

می‌کنند تا مبصر شوند، دانش‌آموزان دیگر ممکن است چندان تمایلی به این امر نشان ندهند. تپ‌های شخصیتی مهرطلب و دوری‌گزین از این گروه هستند. بسجز خصوصیات روانی و شخصیتی، ارزیابی دانش‌آموز از احتمال موفقیت در کسب چنین پانگاهی، با توجه به خصوصیات رفتاری و جسمی‌موزدنظر نیز می‌تواند در تلاش یا عدم تلاش وی مؤثر باشد.

۳- اسر از وجود و خودنمایی در بین همکلاسیها - هر آنچه بتواند به دانش‌آموز امتیاز ببخشد، امکان دارد به عنوان ابزار برای ابراز وجود^۴ و خودنمایی در بین همکلاسیها و همسالان مورد استفاد قرار گیرد. این تمایل در جریان رشد روانی کودک و نوجوان به عنوان یک انگیزه مسلط وجود دارد و کودک و نوجوان از امکانات و موقعیت‌های موجود در جهت ارضای آن استفاده می‌کنند. پایه‌های روانی تأثیر مبصر شدن به عنوان یک وسیله تشویق و پاداش

ساختار روابط موجود جایگاهی بالاتر به دست آورند. اعطای امتیاز مبصری یک مودعت برای کسب چنین پانگاهی است. این وضعیت پوره در دانش‌آموزان دبستانی بیشتر به چشم می‌خورد و لذا غالباً شاهد هستیم که شاگردان دبستانی اشتیاق بسیار دارند تا مبصر کلاس شوند.

۲- به دست آوردن فرصتی برای رهبری و مدیریت - مبصر کلاس از قدرت و توانایی اداره کلاس و هدایت رفتار دیگر شاگردان برخوردار است. انگیزه رهبری و مدیریت که به عنوان یک نیروی محرک در مناسبات اجتماعی وجود دارد، با برخورداری از این فرصت امکان ارضاء می‌یابد. این امر پوره برای آن گروه از شاگردان که دارای روحیه تسلط و مدیریت هستند یک منبع بسیار قوی برای ارضای نیازی روانی مذکور به حساب می‌آید. در این باره بین دانش‌آموزان تفاوت‌های رفتاری وجود دارد، به این معنی که در مقابل بعضی کودکان و نوجوانان که تلاش بسیار

بطور جدی مورد توجه باشد. علی‌الاصول هرگونه تصمیم و اقدام دربارهٔ یک دانش‌آموز، آثار جانبی مثبت یا منفی بر دانش‌آموزان دیگر دارد و به همین خاطر معلمان و مربیان مدارس نمی‌توانند در اقدامات خود از چنین تأثیراتی چشم‌پوشی کنند. کیفیت انتخاب مبصر یکی از موارد مهم این اقدامات است، چون نقش مذکور یک نقش کاملاً اجتماعی و دارای تأثیرات مستقیم بر دانش‌آموزان کلاس می‌باشد. هر تصمیم نامناسب می‌تواند به شکل‌گیری واکنش‌های مخرب احتمالی در کلاس منجر شود و یا حتی شرایط بحران‌زایی را در روابط درون‌گروه کلاس به وجود آورد.

واکنش‌های احتمالی دانش‌آموزان در مقابل مبصر ممکن است یکی از صورتهای ذیل یا ترکیبی از آنها را شامل شود:

۱- تلاش برای نزدیک شدن به مبصر - مبصر به عنوان یک چهرهٔ قدرتمند کلاس می‌تواند

به توسط اولیای مدرسه نیز تا حدودی ناشی از این نیاز شاگردان است. شاگردی که مبصر شده در خود نوعی نیروی جاذبه احساس می‌کند که دیگر شاگردان را به سمت او سوق می‌دهد. اگر او از نظر ارضای نیاز به ابزار وجود در وضع چندان مطلوب و موفقی قرار نداشته باشد و یا این نیاز در سلسله مراتب نیازهای او از نیروی زیادی برخوردار باشد، ممکن است تلاش کند به موقعیت رهبری کلاس دست یابد. البته در تعیین میزان تلاش مذکور عوامل و شرایط ذکر شدهٔ دیگر نیز دست‌اندرکار خواهند بود.

ج - دانش‌آموزان دیگر

وقتی دانش‌آموزی به عنوان مبصر کلاس انتخاب می‌شود، عکس‌العمل شاگردان دیگر کلاس چه خواهد بود؟ پاسخ به این سؤال در اتخاذ تصمیم‌های معلم و دفتر مدرسه باید

برای شاگردان منبع بعضی محرومیت‌ها و ناکامی‌ها یا ارضای نیازها باشد. این وضعیت به بروز عکس‌العمل متنوعی در شاگردان منجر می‌شود. اگر این نکته را در نظر داشته باشیم که در یک کلاس درس روابط بین شاگردان مختلف معمولاً زیرگروه‌هایی را شامل می‌شود که در مجموع ساختار "گروه کلاس" را به وجود می‌آورند^۵، می‌توانیم انتظار داشته باشیم که مبصر به عنوان یک عضو برخوردار از پایگاه گروهی نسبتاً بالا میزانی از جاذبه روانی برای بعضی از اعضای کلاس داشته باشد. در چنین شرایطی احتمال دارد انسجام در روابط زیرگروه مرتبط با مبصر زیاد شود و جاذبه مذکور به اعضای این زیرگروه نیز انتقال یابد و در نتیجه آمادگی گرایش به سمت مبصر و دوستان او در شاگردان دیگر کلاس ایجاد شود.

اثر پاداش‌دهی رفتار و شخصیت مبصر نیز به این جاذبه می‌افزاید. دانش‌آموزان در مدرسه بعضاً نگران آن هستند که در نتیجه عدم اطاعت از مقررات و یا کوتاهی در انجام وظایف درسی و انضباطی مورد تنبیه و توبیخ واقع شوند. مبصر کلاس یک عامل تعیین و ابلاغ شاگردان خاطی و مستوجب توبیخ به معلم و دفتر مدرسه است. لذا اگر دانش‌آموزی از روابط حسنه با مبصر برخوردار شود، ضمن آنکه از گزند تنبیهات معلم و مدرسه در امان می‌ماند، می‌تواند یک فضای امنیت روانی در کلاس احساس کند. توجه شاگردان به برخی خصوصیات شخصیتی و رفتاری مبصرها به عنوان صفات مطلوب مؤید این نکته است. در حالی که غالباً دیده می‌شود اولیای مدارس در انتخاب مبصر خصوصیتی از قبیل: امانتداری، راستگویی و خوش‌قول بودن را ترجیح

می‌دهند، شاگردان دوست دارند مبصر کلاس فردی خوشرو و دارای تواضع زیاد باشد و دفتر مدرسه روابط حسنه‌ای با او داشته باشد. آشنایی قبلی با محیط مدرسه نیز امتیازی است که اگر مبصر از آن برخوردار باشد، او را به فردی مؤثر و کارآمد در ایجاد امنیت روانی در شاگردان هوادار در کلاس تبدیل می‌کند.^۶

۲- کنار آمدن با مبصر - بعضی از شاگردان جزو دوستان و هواداران مبصر کلاس محسوب نمی‌شوند، ولی به خاطر موقعیت و اقتدار او ناچار از توافق و سازگاری و به اصطلاح کنار آمدن با وی می‌شوند. شاگردانی که در گروه‌های فرعی کلاس پایگاه قابل توجهی ندارند یا جزو شاگردان منفرد و تنهای کلاس محسوب می‌شوند، غالباً صلاح را در آن می‌بینند که به نحوی با مبصر به توافق برسند و خواسته‌های او را بپذیرند. بررسی این نحوه ارتباط متقابل بین مبصر و شاگردان از دیدگاه تربیتی حائز اهمیت زیادی است. مبصرها گاه از پایگاهی که دارند برای اعمال سلطه بر شاگردان استفاده می‌کنند. در چنین مواقعی ممکن است هواداران و دوستان آنها نیز به کمک وی آمده در تحکیم مبانی قدرت وی مشارکت کنند و در عین حال خط سلطه را بر شاگردان مستعد دنبال نمایند. در بعضی کلاس‌ها، بویژه در مدارس پسرانه مشاهده می‌شود که نور چشمی‌های مبصر در هنگام ارتکاب تخلفات مثل غیبت از کلاس یا بی‌انضباطی مورد اغماض قرار می‌گیرند و در مقابل، آنها که "دوست" نیستند و یا "مخالف" اند زیر ذره‌بین کنترل‌های مبصر قرار می‌گیرند. این شیوه هم منجر به تسلیم بعضی از شاگردان می‌شود و هم بعضاً صورت‌هایی از باج‌گیری و باج‌خواهی را در

دسته‌های فرعی درون کلاس ممکن است به صورت قطبی مخالف در مقابل مبصر درآیند و در مقابل او و هوادارانش دست به مقاومت بزنند. در مواقعی که در کلاس زیرگروه‌های دارای اقتدار و نفوذ نزدیک به هم وجود داشته باشد و یا در مواردی که جو روانی حاکم بر کلاس یا رویه منجر به انتخاب مبصر در تضاد و تقابل باشد، این گونه مخالفت‌ها قابل مشاهده است. مثلاً در مدرسی که "شاگرد زرنگ"ها مبصر می‌شوند یا دفتر مدرسه براساس ضوابط خود (و بدون توجه به تمایلات و خواسته‌های شاگردان) مبصر رانصب می‌کند، این گونه صفت‌کشی‌ها بیشتر مشاهده می‌شود. حتی بعضی مواقع رفتارهای سوگیرانه و ناعادلانه مبصر زمینه‌ای می‌شود برای ایجاد خشم در بعضی شاگردان که در محیط بیرون از کلاس یا مدرسه کشمکش‌ها و تسویه حساب‌هایی را بین آنان به وجود می‌آورد.

برخی توصیه‌های تربیتی

مسئله "مبصر کلاس" احتیاج به بررسی‌های همه جانبه دارد و باید پژوهش‌های علمی در مورد آن انجام شود. مسائلی از قبیل فرایندهای رفتاری مرتبط با مبصر در مدارس پسرانه و دخترانه، روابط متقابل بین مبصر و شاگردان در مقاطع مختلف تحصیلی و مقایسه دیدگاهها و انتظارات شاگردان در مقابل معلمان و اولیای آموزشی و تربیتی مدرسه نیازمند بررسی‌ها و مطالعات تجربی گسترده است تا بهتر بتوان از این موقعیت به عنوان یک زمینه یا ابزار تربیتی استفاده کرد و از عوارض منفی آن بر روابط متقابل شاگردان کلاس کاست. مع الوصف ذکر

روابط آنان شکل می‌دهد که به نوعی نظام سلطه در روابط گروهی درون کلاس منجر خواهد شد. روابط مذکور ممکن است در جریان پویایی گروه کلاس حتی بعد از آنکه مبصر از این پست کنار رفت در روابط متقابل او با شاگردان استمرار یابد. لذا دانش‌آموزان محتاط و محافظه کار سعی می‌کنند خود را از آسیب‌های احتمالی ناشی از قهر و خشم این گروه دارای قدرت و زورگو، با تسلیم صریح یا ضمنی در مقابل آنان برهانند.

۳ - موضع‌گیری مخالف در مقابل مبصر - در مقابل شاگردان مذکور، بعضی از شاگردان یا

و با احساس مسؤولیت نماینده برگزینند و خود بخشی از امور کلاس را سازماندهی و هدایت کنند.

یادداشت‌ها:

1 - ROLE

2 - STATUS

۳- کیفیت انتخاب مبصر در مدارس ابتدایی. تحقیق معصومه عباس‌زاده خالصی. دانشکده امور تربیتی وزارت آموزش و پرورش. ۱۳۷۰

4 - SELF - ASSERSION

۵- نگاه کنید به کتاب: مباحث اساسی در روان‌شناسی تربیتی - کلاس درس - تألیف دکتر محمد مهدی خدیوی زند. انتشارات تربیت. فصل اول و دوم

۶- بررسی مقایسه‌ای ویژگی‌های مبصر مطلوب از دیدگاه معاونان و دانش‌آموزان راهنمایی. تحقیق محمد فغانی. دانشکده مدیریت و برنامه‌ریزی. وزارت آموزش و پرورش. ۱۳۷۳

۷- نگاه کنید به کتاب: روان‌شناسی تربیتی. دکتر علی شریعتمداری. انتشارات امیر کبیر. فصل انضباط

بعضی توصیه‌ها به اولیای مدارس خالی از فایده نیست.

۱- "مبصر شدن برای شاگردان مساوی است با به دست آوردن موقعیت و امتیازی که ممکن است با توجه به فقدان رشد اجتماعی کافی کودک و نوجوان به ابزاری علیه شاگردان دیگر تبدیل شود. معلمان و مربیان بایستی روابط مبصر-کلاس را از این جنبه مورد توجه و بررسی دقیق قرار دهند و هر جا احساس کردند ممکن است مشکل مذکور پیش آید برای کنترل و اصلاح روابط شاگردان دخالت کنند.

۲- انتخاب مبصر یک زمینه مساعد برای تربیت اجتماعی و تقویت روحیه مشارکت در امور خود و دیگران است. کودکان از همان سالهای اولیه دبستان، استعداد مشارکت و تمرین را برای انتخاب نماینده‌ای که از طرف آنها برای کنترل و اداره کلاس مأمور شود، دارند. اصطلاح "نماینده" که در کلاس‌ها و مدارس بعضاً معمول است واجد این جنبه تربیتی در انتخاب مبصر است. انجام این امر به عهده اولیای مدرسه است که به جای اعمال نظرها و سلیقه‌های خود، شاگردان را در انتخاب مبصر یانماینده و مشارکت در اداره امور آموزشی، تربیتی و انضباطی هدایت و فعال کنند. این شیوه تربیتی دارای اثر مفید بر روند ایجاد انضباط و کنترل در مدرسه است که عبارت است از جایگزین کردن آراء و تصمیم‌گیری شاگردان به جای اعمال یکطرفه و خارجی ضوابط مدرسه که نهایتاً به ایجاد نظمی مکانیکی و فاقد ارزش تربیتی منجر می‌شود.^۷

انتخاب مبصر در مقطع تحصیلی متوسطه بایستی از حالت تمرین مشارکت اجتماعی برای دانش‌آموزان خارج شود و کلاس‌ها بطور جدی